

MUKARNAS

ris 1970, I, 154-159; U. Harb, *Il-Chanidische Stalaktitengewölbe: Beiträge zu Entwurf, Form und Bautechnik* (doktora tezi, 1974), Universität Wien; a.mlf., *Islamische Stalaktitengewölbe*, Berlin 1978; Ayla Ödekan, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri* (doktora tezi, 1977), İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi; a.mlf., *Erken Dönem Osmanlı Mukarnaslı Kapı Nişi Örtüleri* (doçentlik tezi, 1981), İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi; a.mlf., "Mukarnas Ögesinde Bezemesel Çeşitlilik", *Prof. H. Kemali Söylemezoğlu'na*, İstanbul 1982, s. 87-96; a.mlf., "Mukarnas Onarım İle İlgili Gözlemler", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, sy. 4, Ankara 1982, s. 65-70; a.mlf., "Some Observations on Mukarnas Decoration of the Portal Coverings of the Sinan Period", *II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İstanbul 1986, II, 115-124; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, New York 1978, I, 251-253; Selçuk Mülâyim, "Tarih Kitabı Bir Mukarnas Başlık", *Aslanapa Armağanı*, İstanbul 1996, s. 151-162; Halil İbrahim Kunt, *Konya Selçuklu Portallerinde Geometrik ve Mukarnas Tezyinat* (yüksek lisans tezi, 1998), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; E. Pauty, "Contribution à l'étude des stalactites", *BIFAO*, XXIX (1929), s. 129-153; L. Huteceur, "De la trompe aux mukarnas", *Gazette des beaux arts*, VI, Paris 1931, s. 27-51; R. P. Spiers, "Haney Comb (Stalactite) Vaulting", *Architecture East and West*, sy. 13-14, London 1965, s. 44-56; Yılmaz Önge, "Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalaktit Sütun Başlıkları", *Önasya*, IV/37, Ankara 1968, s. 6-9; C. Williams, "The Mosque of al-Aqmar", *Muqarnas*, I, Leiden 1983, s. 37-52; Yasser Tabbaa, "The Muqarnas Dome: Its Origin and Meaning", a.e., III (1985), s. 61-74; M. J. Bloom, "The Introduction of the Muqarnas into Egypt", a.e., V (1988), s. 21-28; E. Diez - Oktay Aslanapa, "Mukarnas", *İA*, VIII, 564-567; A. Fernandez-Puertas, "Muqarnas", *EP* (İng.), VII, 500-501; Doris Behrens-Abouseif, "Muqarnas", a.e., VII, 501-506; "Karnas", *SA*, II, 963-966.

SELÇUK MÜLÂYİM

MUKARREBİN

(المقرَّبِين)

Meleklerden ve insanlardan
Allah'a yakın kılınanlar anlamında
bir Kur'an terimi.

Sözlükte "yakın olmak, yaklaşmak" mânasındaki **kurb** kökünün tef'îl kalıbından türeyen **mukarrebîn** kelimesi çoğul şeklinde bir sıfattır. İsim olarak da kullanılan kurb sadece fiziksel yakınlık için değil kişinin bir başkasının yanındaki itibar ve değerinin yüksekliğini de ifade eder. Râgıb el-İsfahânî kurbün Kur'an'da mekân, zaman, nesep, itibar, himaye ve kudret konumunda geçtiğini belirtmiş, bunlara âyetlerden örnekler vermiştir. Bu örneklerin incelenmesinden son üç kullanışının doğrudan veya dolaylı olarak Allah'la ilgili olduğu anlaşılmaktadır (*el-Müfredât*, "kurb" md.).

Mukarrebîn sekiz âyette yer almakta, bunların ikisinde insanlar arasındaki yakınlığı ifade etmektedir (el-A'râf 7/114; eş-Şuarâ 26/42). Diğer âyetlerde ise meleklerden veya insanlardan mukarreb olanlar konu edilir. Bu çerçevede mukarrebîn meleklerinin cânı gönülden Allah'a kullukta bulundukları (en-Nisâ 4/172) ve illiyyine şahit oldukları (el-Muttaffîn 83/21) beyan edilmektedir. Öte yandan kıyamet günü "ashâbü'l-meymene", "ashâbü'l-meş'eme" ve "sâbikûn" şeklinde sınıflandırılan üç grup içinde en yüksek derecede bulunan sâbikûnun mukarrebîn oldukları, onların naîm cennetinde bulunacakları (el-Vâkıa 56/10-12; krş. *DİA*, I, 391) ve kendilerine has bir çeşmeden (tesnîm) içecekleri (el-Muttaffîn 83/28) açıklanır; bu mertebeye ulaşan kişinin rahatlık, güzel rızık ve nimetlerle donatılmış olacağı belirtilir (el-Vâkıa 56/88-89). Kur'an'da ayrıca Hz. İsrâ'nın Allah katındaki değerinin büyüklüğüne onun mukarrebîn arasında yer aldığı vurgulanarak dikkat çekilir (Âl-i İmrân 3/45).

Kur'an-ı Kerim'de kurb kökünden türeyen başka kelimelerle kulun Allah'a, O'nun da kula yakınlığına temas eden âyetler vardır. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'yı kendisiyle gizli konuşulan kimse (neciy) gibi (M. Tâhîr İbn Âşûr, XVI, 55) mânevî yakınlığa erشتirdiğini beyan etmiş (Meryem 19/51-52), son peygambere de, "Bana secde et ve yaklaş" emrini vermiştir (el-Alak 96/19). Kur'an'da Allah'ın kullarına olan yakınlığı bazı âyetlerde dua, tövbe ve bağışlanma dileklerine olumlu cevap verme bağlamında zikredilmiş, bazılarında ise yardım ve rahmetinin yakınlığı şeklinde belirtilmiştir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "kurb" md.). Hadislerde gece ibadeti (Tirmizî, "Da'avât", 101) ve fakirlerin sevimlisi (Tirmizî, "Züh'd", 37), müminin mukarrebîn mertebesine yükselmesine vesile olacak davranışlar arasında zikredilmiştir. Özellikle namazda okunan Kur'an'la Allah'a yakınlık elde edildiği bildirilmiş (Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 17) ve namazda en yakın halin secde âni olduğu (*Müsned*, II, 421; Müslim, "Şalât", 215) ifade edilmiştir. Kişinin Allah'a yönelişi arttıkça Allah'ın da ona icâbetinin artacağı (Buhârî, "Tevhîd", 50; Müslim, "Zikir ve'd-dû'a", 20-22), ilâhî kurbün gecenin son yarısında daha fazla tecelli ettiği (Nesâî, "Mevâkıf", 35) haber verilmiştir. Hz. Peygamber'in mukarrebînle beraber olmak için gece dua ettiği de nakledilmektedir (Tirmizî, "Da'avât", 30).

Herhangi bir varlıkla yaratıcı arasında fiziksel yakınlıktan bahsetmek mümkün

olmadığına göre Allah ile yarattıkları arasındaki yakınlıktan mânevî değerini kasdedildiği açıktır. Mukarrebîn makamındaki meleklerin arşı taşıyan ve onun etrafında bulunan Cebrâil, İsrâfîl, Mikâil ve Azrâil gibi büyük meleklerden ibaret olduğu, onların insanlardan üstün bir konumda bulunduğu kabul edilmektedir (Zemahşerî, II, 184-185; Fahrreddin er-Râzî, XI, 93-94). Müminlerden öne geçenlerin mukarrebîn şeklinde adlandırılması kurtuluşu eren insanların âhirette tek bir statüde bulunmadığını göstermektedir. İslâm âlimleri, mukarrebîn makamına ulaşanların kimler olduğu konusunda çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Kelimenin anlam alanını daraltarak mukarrebîn Allah'a ve resulüne imanda öne geçenler veya ilk muhacirler ya da kiblenin değiştirilmesinden önce iman edip iki kibleye yönelik namaz kılanlar şeklinde anlayanların yanı sıra bütün hayatı boyunca hayırlı işler yapanlar, ilmi hevâsına galip gelenler, dünyada hayra koşmada önde olanlar, nefsin isteklerini terk edip fazilet ve takvâda ümmetin seçkinleri konumunda bulunanlar gibi geniş yorum yapanlar da vardır. Bunlardan sonuncusunun nasların ruhuna daha uygun düştüğünü söylemek mümkündür. Çünkü vahiy ilk müslümanların özel konumlarına, onların sâbikûnun ilkleri olduğuna (et-Tevbe 9/100), kendi aralarında da farklı dereceleri bulunduğu (el-Hadîd 57/10) dikkat çekmekle birlikte hiçbir sınırlama getirmeksizin insanı Allah'a yakınlıklaştıran şeyin mal ve evlât zenginliği değil iman ve sâlih amel olduğunu vurgulamakta (Sebe' 34/37), Allah'a ve âhiret gününe iman edenlerin, O'na yakın kılınma ümidiyle infakta bulunduklarını zikretmekte (et-Tevbe 9/99), müminlerin, hicret edenlerin, Allah yolunda malları ve canlarıyla savaşanların Allah katında büyük dereceleri olduğunu beyan etmektedir (et-Tevbe 9/20-21). Diğer taraftan Allah'a ve resulüne itaat edenlerin peygamberler, siddikler, şehidler ve sâlihlerle beraber olacağını müjdelemektedir ki bu âyet de bir anlamda mukarrebîn kimler olabileceğini de göstermektedir (en-Nisâ 4/69).

Tasavvuf literatüründe mânevî makamlardan biri olarak kabul edilen mukarrebîn üzerinde özellikle durulmuş, kişinin bu dereceye nasıl ulaşacağı açıklanmaya çalışılmıştır (bk. **KURB**). Takrîb (yakın kılınma), kulların fazilet ve takvâ sahibi bir hayat geçirmelerinin karşılığı olarak verilmele birlikte aslında Allah'ın kuluna büyük bir lutuf ve ikramı olup yaratıkların rableri ka-

tında ulaşacağı en yüce mânevî makamı ifade etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, “krb” md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “krb” md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, “krb” md.; *Müsned*, II, 421; Buhârî, “Tevhîd”, 50; Müslim, “Zikir ve'd-du'â”, 20-22, “Şalât”, 215; Tirmizî, “Da'avât”, 30, 101, “Zühd”, 37, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 17; Nesâî, “Mevâkıt”, 35, “İhbâs”, 3; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1420/1999, XI, 626-627; XII, 495; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, II, 184-185; VI, 22; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1421/2000, XI, 93-94; XVI, 134-135; XXIX, 128, 129, 175; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân* (nşr. Hânî el-Hâc), Kahire, ts., VII, 394, 416; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2607; VII, 4704-4705; M. Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Beyrut 1420/2000, XVI, 55; Y. Şevki Yavuz, “Adn”, *DİA*, I, 391; İlyas Üzümlü, “İlliyyîn”, a.e., XXII, 123-124.

HÜLYA ALPER

MUKARRİR

(مقرر)

Osmanlılar'da padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerinde ders takrir eden âlim (bk. HUZUR DERSLERİ).

MUKÂSEME

(المقاسمة)

Haraç arazisi mahsulünün belli bir oranının tahsili esasına dayalı vergi usulünü ifade eden fıkıh terimi (bk. HARAÇ).

MUKÂSSA

(bk. TAKAS).

MUKÂTAA

(مقاطعة)

Osmanlı maliyesinde vergi gelir birimini ifade eden bir terim.

Sözlükte “kesmek” mânasındaki Arapça *kat* kökünden türeyen *mukâtaa* “keşmek” demektir. “Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma” olarak tanımlanabilecek bir genel anlamı vardır. Zamana ve sektörler göre değişen çeşitli kullanım türleri bu lugat mânasından kaynaklanır. Tarihi Abbâsîler'e kadar gitmekle birlikte Selçuklular'ın son zamanlarında ve özellikle İlhanlılar döneminde yaygınlaşmış görünen şekliyle *mukâtaa* “vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilme-

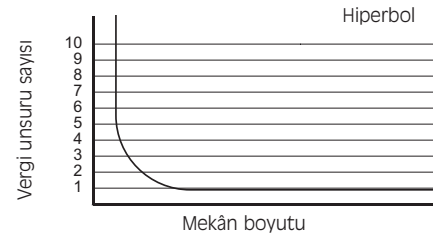
si” anlamında kullanılmıştır. Osmanlılar da başlangıçta daha ziyade bu anlamda “mukâtaaya vermek”, “mukâtaaya almak / tutmak” veya sadece “mukâtaa” tabiriyle devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesini kastetmişlerdir. Bu dönemde *mukâtaa* kavramı aynı zamanda “sözleşmede kararlaştırılmış olan meblağ” mânasını da içeriyordu. *Mukâtaa*, “devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” mânasından zamanla “iltizamın konusu olan vergi birimi” anlamına doğru kaymıştır. Osmanlı malî metinlerine göre XV. yüzyılın ortalarından başlayarak yüzyılın sonlarında tamamlanmış görünen bu değişme ile *mukâtaa* kelimesi, XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçerli kalan esas terim olarak “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer malî birim” muhtevasını kazanmıştır.

Mukâtaa kelimesi başlangıçtan beri, mülkiyeti devlete veya vakıflara ait arazi-den ve arsalardan ifraz edilerek özel şahıslara veya kurumlara kiralanan parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmek üzere “mukâtaa-i zemîn” veya “mukâtaali” gibi tabirlerde de kullanılmıştır. *Mukâtaa* ayrıca “vergi mükellefinden üretimin hacmine göre alınması gereken öşür, haraç vb. vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması” anlamına da geliyordu. Bu anlamda *maktû* kelimesi de kullanılırdı. Bu anlama gelmek üzere Rumeli'de *kesim* (Barkan, *Kanunlar*, s. 314), Güneydoğu'da ve Suriye bölgesinde *dimos* (a.g.e., I, 215, 220) kelimelerine de rastlanır. *Maktû* kelimesi isim olarak *maktûa* şeklinde *mukâtaa* gibi vergi birimini ifade ederdi. Ancak bu iki terim arasında üslup kaygısını aşan bir anlam farkı pek görülmez. Herhangi bir vergi birimi için “mukâtaa-ı âşâr / tahmîs / gümrük” gibi ifadeler kullanılabildiği gibi “maktûa-ı âşâr / tahmîs / gümrük” ifadeleri de kullanılır. Aralarındaki farkın üslup sınırlarını aşmadığını gösteren kayıtlara da rastlanmaktadır. İstanbul'da kahve değişimini *mukâtaasıyla* ilgili 1099 (1688) tarihli bir kayıtta “mukâtaa-ı maktûa-ı tahmîs-i kahve ...” (BA, KK, nr. 5035, s. 31) ibaresine karşılık Siroz'daki tütün dönüm resmine dair 1199 (1785) yılına ait bir belgede “maktûa-ı iltizâm-ı mukâtaa-i resm-i dönüm-i duhân-ı kazâ-i Siroz ...” (BA, KK, nr. 5203, s. 43) ifadeleri de görülür. Osmanlı maliye uzmanlarının zihninde bu iki terimin muhtevaları arasında hiçbir farkın bulunmadığı yazdıkları malî metinlerde bunların birbirinin yerine kullanılmasından da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte malî bi-

rim olarak daha çok *mukâtaa* terimi tercih edilmiştir.

Bu birimlerin özünde iltizam mefhumu kâğıdın filigranı gibi hep içkin (mündemîç) kalmıştır. Dolayısıyla mütat olarak iltizamla toplanmayan avârız ve nüzûl vergileriyle cizyenin büyük bölümü *mukâtaa* kategorisine genellikle girmez. Esas itibarıyla müslüman olan ve olmayan Romanlar'a (Kıptîler) ait cizyeler de dahil olmak üzere ekonominin bütün sektörlerindeki üretim ve mübâdeleden alınmakta olan her türlü vergi ve resimleri ihtiva eden geniş bir yelpaze içindeki çok çeşitli gelir unsurları *mukâtaa* birimlerini meydana getirirdi.

Bu değişik vergi ve resimlerden oluşturulan *mukâtaalar* büyük bir çeşitlilik gösterirdi. Hazineye sağladığı yıllık gelir bakımından birkaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar değişen büyüklükte *mukâtaalar* olduğu gibi bir köy veya mezraa sınırları içinde kalan *mukâtaalar* yanında bir kaza veya sancağı kapsayan, hatta birçok eyaleti içine alanları da vardı. Malî kapasiteleriyle mekân sınırları bakımından gözlemlenen bu çeşitliliği belirli bir yapısal tipolojiye sığdıracak mantığı keşfetmek oldukça zordur. Bununla beraber ampirik bir gözlem olarak *mukâtaaların* büyük bir bölümü için geçerli görünen şu tesbiti yapmak mümkündür: *Mukâtaaların* içerdiği vergi unsurlarının çeşitliliğiyle kapsadığı mekânın genişliği arasında genellikle ters orantı bulunur, yani *mukâtaanın* içerdiği vergi ve resimlerin çeşidi arttıkça kapsadığı mekânın sınırı daralmakta, buna karşılık tek bir vergi unsuru içeren *mukâtaanın* mekân sınırı o ölçüde genişlemektedir. Matematik bir dille ifade edilirse *mukâtaalar*, genellikle içerdikleri vergi unsurunun sayısı ile kapladıkları mekânın genişliğini gösteren iki eksen arasında hiperbole benzer bir eğrinin üzerinde yer alma eğilimindedir.

Meselâ hazine gelirlerinin % 1'i kadarını sağlayan tütün gümrüğü *mukâtaası* tek unsurlu bir birim olarak imparatorluğun tamamını kapsamak üzere sadece on kadar *mukâtaa* halinde örgütlenmişti. Kahve tüketiminden alınan resmin bütçe gelirle-